

В.П. КИРИЛЕНКО

ДОПОМОГА ГОЛОДУЮЧИМ У 1921-1923 РР. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ.

У даній статті висвітлюється проблема надання допомоги міжнародними організаціями голодуючим губерніям півдня України у 1921-1923 рр.

Ключові слова: голод, Губкомдопгол, «Місія Нансена», «Місія АРА».

Проблема голоду 1921-1923 рр. незважаючи на численні публікації не залишається поза увагою науковців. На регіональному рівні її досліджували М. Шитюк, В. Шкварець, Є. Горбуров, О. Акунін, В.Пархоменко та ін. Важливе місце у цій проблемі посідає питання благодійницької діяльності міжнародних організацій на Півдні України.

Посуха 1921 року підштовхнула трагічне розширення голоду в південних областях України. Але не тільки посуха спонукала до голоду 1921-1923 років. Мало також велике значення соціально-економічна політика тодішньої влади. Продовольча політика більшовиків з постійними ревізіями, відсталість сільського господарства, наслідки попередньої війни, привели до жахливого голоду. За період громадянської війни (1917 - 1920 років) в українських селян зникли всі запаси, які традиційно робилися на період стихійних лих. Продуктивні сили сільського господарства за 1921-1922 роки зазнали величезних збитків: скоротилися посівні площі, поголів'я худоби, зникли тисячі селянських господарств. Село страшно зубожіло.

Так, дивлячись на посіви Миколаївського повіту в 1920-1921 рр., із 196592 десятин ярої пшениці загинуло внаслідок посухи 170677 десятин, з 91178 десятин озимої пшениці загинуло 60207 десятин, а з того, що залишилися, врожай озимої не перевищував 2-4 ц. Показники по окремих волостях: Очаківська, Кучугур-Байкушська, Анчекраська, Сухо-Сланецька, Ковалівська волості – в них загинуло повністю озимі та ярі посіви [1]. Постраждало також

тваринництво. Поголів'я свиней та великої рогатої худоби в Миколаївській губернії зменшилося порівняно з 1920 р. на 58% [2].

Спочатку Перша світова, а потім громадянська війни остаточно підірвали господарство. Скоротилась працездатність сільського населення.

"Викачування містом хліба з села при одночасному скороченні промислового виробництва завершило процес занепаду ринкових відносин, зруйнованих мілітаризацією сільськогосподарського життя. Руйнівні наслідки продрозкладки навіть перевищували збитки, спричинені війною [3].

Селяни не були зацікавлені в розвитку виробництва, зменшувалися посіви, чинився сильний опір конфіскації хліба та іншої сільськогосподарської продукції. Нерідко під час заготівель влада застосовувала військову силу.

Москва вимагала збільшити вивіз хліба, не враховуючи реального становища, що склалося в губернії. Восени 1921 року еміграційний уряд УНР заявив на весь світ що в Україні голодують. І вже у вересні 1921 року повноважний представник УНР Олександр Шульгін звернувся з проханням про допомогу голодуючому українському населенню до Ф.Нансена. [4]

На той час до голодуючої Катеринославщини, Запоріжжя та Донеччини додається Миколаївщина та Одещина. На початку січня 1922 року кількість голодуючих тут сягнула 1890000 осіб, у березні — 3250000, в червні — 4103000 [5]. В листопаді 1921 р. Губкомдопгол відзначав, що на Миколаївщині відбувається недорід, а у грудні - "формений голод". Станом на 1

січня 1922 р. в Миколаївському повіті голодувало 173 855 осіб, із них - 87 375 дітей, смертність становила 394 людини, а продовольчу допомогу отримувало лише 16 220 осіб [6].

Деякий час Радянський уряд робив вигляд, що проблеми не існує. Але ситуація становилося все гірше. Погіршило ситуацію величезний потік біженців з голодуючого Поволжя. Так у цілому Україна прийняла приблизно від 30 до 80 тисяч голодуючих з Поволжя.

Втім коли рухнули останні надії на врожай 1921 року, більшовики вимушені були визнати, що насувається голод і без зовнішньої допомоги країні не обійтись. Письменник Максим Горький передав в західну пресу звернення «До всіх чесних людей!» з проханням допомогти мільйонам голодуючих у Радянській Росії.

В цей час продовольчі ресурси України були вже виснажені. І наприкінці 1921 року голод на Півдні України вже набуває жахливого розмаху. Особливо тяжке становище склалося в Катеринославській, Запорізькій областях. Це були райони, які до Першої світової війни були головними експортерами хліба.

Велику роль у порятунку голодуючих зіграли іноземні благодійні організації. Допомога міжнародних організацій тривала з березня 1922 по серпень 1923 рр. На початку січня 1922 року кількість голодуючих сягнула 1890000 осіб, у березні — 3250000, у червні — 4103000 чоловік [7].

Лунали відчайдушні заклики про допомогу з боку представників місцевої влади. Згідно телеграми секретаря Богоявленського районного партійного комітету Миколаївської губернії ситуація була наступною: «В Богоявленському районі на сьогоднішній день зареєстровано близько 400 голодуючих, у прямому розумінні цього слова. Товариші: прийшов момент, коли необхідно зупинити насування для мешканців с. Богоявленська другого Поволжя. Поки є час, потрібно прийняти заходи для запобігання голоду. Товариші в центрі можливо не звертають належної уваги на наше становище, але якщо найближчими днями до нас не надійде допомога, то почнуться страшні події...» [8].

Для координації дій по боротьбі з голодом була створена 18 липня 1921 року Центральна комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол) при ВЦВК, під керівництвом М. Калініна. ЦК Допгол мало своєю основною метою організувати боротьбу з голодом, урятувати сільське господарство від остаточного руйнування, а населення - від голодної смерті, створити максимум сприятливих умов для господарського відродження голодуючих територій [9].

Невдовзі були утворені його філіали в багатьох містах, навіть великих селищах і селах, у тому числі й на Україні. Головою комітету призначається голова Московської ради Л.Каменєв, а почесним головою обирається відомий письменник і громадський діяч В.Короленко. Колишній царський генерал О.О. Брусилов через одноденну газету «Селянину Поволжя» закликав чесних громадян віддати всі свої сили на боротьбу з голодом і відкинути політичні суперечки [10].

27 липня 1921 року на території Миколаївської губернії було створено Губернський комітет допомоги голодуючим (Губкомдопгол), який очолив А. Сафропов. Вій був підпорядкований Губвиконкому і та Центральному Комітету допомоги голодуючим при ВУЦВК.

На свій страх і ризик 20 жовтня 1921 року Миколаївський губвиконком через неврожай запропонував опродкомгубу звільнити: Богоявленську, Воскресенську, Калинівську, Пересадівську, Терновську, Анчекранську, Парутинську, Куцурубю - Байкутську волості від податку на зернопродукти, сіно та солону при умові стягання податку з окремих господарств, що мають запаси, для чого райподаткомісіям скласти списки таких господарств [8].

Зокрема, якщо за січень-березень 1922 року в Херсоні народилося 918 осіб, то вмерло — 5405. У Миколаївщині за цей період з'явилося на світ 1199 осіб, а пішло з нього — 7323 [9]. Звіт Миколаївського Губкомдопгола за квітень 1922 року вказував на «катастрофічні розміри голоду». Станом на 1 квітня 1922 року голодувало 719 728 осіб, померлих було 10 444, у тому числі 2 368 дітей. Допомогу одержували лише 42 258 осіб, тобто тільки 5% голодуючих [11].

Так, на початку квітня 1922 року у миколаївському повіті голодувало 195 559 осіб, померло - 2 368, було забезпечено обідами - 16 220 осіб. На початку липня ситуація була наступною: голодувало - 156 906 осіб, померло - 3976, одержували допомогу 110745. За цей період Губкомдопгол у Миколаєві відкрив 7 пункти на 6778 осіб.

27 серпня 1921 року в Москві був підписаний договір між Радянською Росією (від більшовиків його завізував Народний комісар з іноземних справ Чичерін) та Ф. Нансеном, «місія» якого представляла різноманітні політичні та гуманітарні організації, включаючи національні товариства Червоного Хреста.

Згідно тексту угоди, в Москві створювався Виконавчий Комітет Міжнародної Допомоги Росії якому надавалося виключне право розподілу продовольства, що надходило від міжнародних організацій. За вимогою Ф. Нансена Радянський уряд надав право безперешкодного в'їзду та пересування на своїй території всього персоналу «місії Нансена», та безкоштовно надавав транспортні засоби та склади для перевезення та зберігання продовольства. В свою чергу, Нансен забов'язався займатися виключно гуманітарною місією, без політичної чи комерційної діяльності [7].

Головним представником місії Нансена в Україні було призначено капітана Відкуна Квіслінга. В свою чергу, повноважним представником «місії Нансена» по Миколаївській губернії було призначено доктора Плотичина. Був сформований штатний список «місії» в Миколаєві, що нараховував 12 осіб, які отримували посадові оклади на загальну суму 50460 крб. на місяць. Склад технічних працівників їдалень, що відкривалися (кухарки, помічники кухарок та інші) формувався згідно запитів «місії» до Біржі Труда. Завдяки постійному поширенню діяльності збільшувався й штат. Так, в серпні 1922 року число працівників, які отримували оклади складав 23 особи на суму 83328 крб. на місяць [12].

В першу чергу своє завдання Квіслінг вбачав в організації їдалень та пунктів харчування. При чому перші кроки були їм зроблені ще до офіційного підписання угоди між Радянською Росією та Ф. Нансеном. Так,

14 липня 1921 року на адресу Уповноваженого представника УСРР по Миколаївській губернії було відправлено розпорядження Квіслінга згідно якого в їдальнях «Місії» повинні харчуватися 60% дітей та 40% дорослих. В телеграмі від 29 липня 1921 року йшлося про необхідність, в зв'язку з епідемією холери, в терміновому порядку забезпечити дезінфікуючими засобами харчовий пункт Нансена в місті Миколаєві, що був розташований в Трудовій школі № 4 [13].

Продовольча допомога безпосередньо населенню надавалася у вигляді сухого пайка. Так дітям призначалося борошна 11,25 ф., крупи 6 ф., а дорослим: борошна 5,625 ф., крупи 2 ф.

«Місія Нансена» не тільки постачала продукти а також ліки, відкривалися пересувні їдальні, встановлювала опалювальні котли. Більше всього уваги отримували голодуючі діти. Так за даними Допголу на Миколаївщині нараховувалось 490332 дитини, з яких 264943 голодувало. Для них «місія Нансена» відкривала харчові пункти в першу чергу.

У серпні 1922 року органи Радянської влади Миколаївщини були повідомлені про те, що: «Найближчим часом в місті Миколаєві планується відкриття дитячої їдальні на 500 осіб «Міжнародною Лігою допомоги дітям», на кошти «Всесвітньої Єврейської Конференції Допомоги», що входять до Міжнародної Місії професора Нансена. Доктор Адлер – директор їдалень «Міжнародною Лігою допомоги дітям» в Україні клопоче про відведення для їдальні відповідного та облаштованого приміщення» [14]. Для обігріву пункту в осінньо-зимовий період органами місцевої влади було виділено 200 пудів дров.

17 вересня 1922 року дитяча їдальня № 5 на 500 осіб буде відкрита на розі вулиць Радянська та Спаська міста Миколаєва, про що буде повідомлено представнику «місії Нансена» по Миколаївській губернії. [15].

Так закордонні організації забезпечили харчуванням 1,8 млн жителів неврожайних губерній України проти 400 тис., яких забезпечував ЦК Допгол (Центральна комісія допомоги голодуючим) при ВУЦВК.

В січні 1922 р. АРА поширює на території Української РСР усі види допомоги, які раніше направлялися цими організаціями російським голодуючим.

Проте ні українська влада, ні російська не поспішали зі сприянням діяльності Американської адміністрації в Україні. На бездіяльність і бюрократизм місцевих чиновників скаржився нарком землеробства УСРР представник АРА в Україні Ф. Матюс. Він писав: «Я приїхав у Харків 15 грудня 1921 р., з того часу доклав всі свої старання для того, щоб розпочати надання допомоги голодуючим... І хоча я неодноразово звертався із закликом з цього приводу до пана Раковського – голови Ради міністрів України, і до секретаря Українського Центрального комітету КП(б)У, і до голови Харківського виконавчого комітету, мені не було надано будь - якого сприяння в цій справі. Незважаючи на угоду, підписану Україною і Американською адміністрацією допомоги, урядовими чиновниками мені дано було багато обіцянок, але жодних наслідків до цього часу немає», – писав він у листі від 28 січня 1921 р. [16].

Протягом всього часу радянська влада контролювала допомогу міжнародних організацій. Так 1 червня 1922 року був виданий наказ Дніпровського Повітисполкому № 11: «Уполномоченным для сношений с заграницным правительством от УССР является Предуисполкома тов. Ерещенко. Президиум Уисполкома предлагает всем учреждениям и административным лицам уезда ни каких переговоров по вопросам, касающимся «АРА» без ведома уполномоченного не производить. В случае надобности обращаться только через уполномоченного от правительства УССР тов. Ерещенко. Виновные в нарушении сего будут привлечены к ответственности» [17]. У квітні 1922 р в Миколаєві налічується вже 7 пунктів від місії «АРА», які надавали допомогу 34 000 голодуючим. Допомога була як продовольча так і медична [18].

АРА вдалося організувати свою власну мережу працівників, рекрутуючи вищі керівні кадри з американців і добираючи нижчі кадри і працівників з місцевого населення. До того ж АРА вдалося зберегти повну незалежність від радянських органів влади.

Допомога приходила в двох варіантах: приватні пакунки і публічне харчування. За гроші, вкладені в бюро АРА або інших організацій на Заході (звичайно в сумі одної

або більше десятків доларів), дана організація допомоги видавала на ім'я призначеної особи в радянських республіках продукти, а згодом також і одяг та взуття по вартості депозиту. У такий спосіб громадяни західних держав могли допомогти голодуючим.

У березні 1923 р. цією організацією видано 11706300 пайків, у квітні – 14593860, усього за 1922 р. видано 135869880 пайків, за 1923 р. – 44951010 пайків. Істотною також була допомога медикаментами. АРА видавала медикаменти окремим амбулаторіям, лікарням, дитячим будинкам. Усього з початку кампанії по березень 1923 р. було надіслано медикаментів на суму 4 млн. руб. (золотом) [19].

У сільській місцевості також відкривалися їдальні. «Місія Нансена» Миколаївський губернський комітет «АРА» об'єднували сили та допомагали селянам. У селах створювалися добровільні комітети допомоги дітям, що разом з місцевою сільською радою повинні були знайти й обладнати приміщення під їдальню й комору та найняти працівників. Після складання списку найбільш нужденних дітей комітет повідомляв повітового інспектора організацій, що сам особисто, або через свого контролера перевіряв, чи належним чином усе організовано.

Потім інспектор давав дозвіл на одержання продуктів з повітового складу АРА. Підвезення продуктів зі складів до їдалень здійснювалося силами самого населення. Для запобігання розкрадань із комор вони повинні були зачинятися на два замки. Ключі від одного замка зберігалися у голови комітету, а від другого — у завідуючого їдальні. Процес готування обідів і їхньої роздачі дітям повинен був проходити під контролем. Відповідно до правил, встановлених американцями, їжу в їдальнях могли одержувати діти у віці до 14 років, які були визнані голодуючими. Гарячий обід видавався у строго встановлений час. Порція повинна була бути з'їдена в їдальні й нести її додому не дозволялося. У листопаді була затверджена норма тижневого пайка, виданого дітям у зоні діяльності Міжнародних гуманітарних організацій. Розмір пайка, що видавався в їдальнях, дитячих установах і лікарнях, був

наступним: рис - 8,02 золотника, сало - 2,1, молоко-8,42, какао-0,54, цукор - 3,74, боби - 4,71, борошно - 14,68, сіль - 1,00 золотник [20].

За весь час допомоги місія Ф. Нансена надала голодуючим України – 12,2 млн.пайків, АРА – 180,9 млн. пайків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шитюк М.М. Миколаївщина в голодних 1921-1923 роках/М. М. Шитюк, В. П. Шкварець // Науковий вісник Миколаївського державного ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. - Миколаїв, 2008.- Вип. 21.-С.79.
2. Панченко П. Сторінки історії України ХХ століття. Українське село: поступ, сподівання, тривоги. – К: ІСДО, 1995 – С. 231.
3. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1921. – № 5. – Арк. 151.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, (ЦДАВОВУ): Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 438. — Арк. 26-27, 44.
5. Там само.- Ф.4. — Оп.1. — Спр.1328. — Арк.36.
6. Пархоменко В.А. Діяльність Миколаївського губернського комітету допомоги голодуючим (1921-1922 рр.) // Науковий вісник МДУ ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. - Миколаїв, 2008. – Випуск 21- С. 61.
7. Шитюк М. М. Миколаївщина в голодних 1921-1923 роках / М. М. Шитюк, О. С. Акунін., Є. Г. Горбуров, В.А. Пархоменко та ін. - Миколаїв: Вид-во Шамрай, 2008.- С.27.
8. Шитюк М. М. Голодомори ХХ століття / Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 1997 – С. 27.
9. Шитюк М. М. Голодомори ХХ століття / Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 1997 – С. 67.
10. Хенкин Е.М. Очерки борьбы Советского государства с голодом (1921-1922 гг.) . - М., 1988. - С. 71.
11. ЦДАВОВУ: Ф.4. — Оп.1. — Спр.1328. — Арк.36.
12. Тяжелая годовщина 1921-1922 гг. // Бюллетень №1 Николаевского губернского комитета по оказанию помощи голодающим.- Николаев: Издание Губкомпомгола,1922. - С. 6.
13. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО) .- Ф.608. - Оп. 1.- Спр.- 26.- Арк.- 116.
14. ДАМО.- Ф. 611.- Оп.1.- Спр. 1.- Арк. 3.
15. ДАМО.- Ф. 611.- Оп.1.- Спр. 2.- Арк. 14.
16. ДАМО.- Ф. 611.- Оп.1.- Спр. 2.- Арк. 12.
17. Котляр Ю.В. Міронова І.С. Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. – К. - Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – Кн. 2. – С. 37
18. ДАМО. – Ф.Р.702. – Оп.1. – Спр.77. –Арк.62-63.
19. Шитюк М. М. Миколаївщина в голодних 1921-1923 роках / М. М. Шитюк, О. С. Акунін., Є. Г. Горбуров, В.А.Пархоменко та ін. - Миколаїв: Вид-во Шамрай, 2008.- С. 40.
20. ДАМО.- Ф. 611.- Оп.1.- Спр. 2.- Арк. 22.

V. KIRILENKO

FAMINE RELIEF IN 1921-1923 THE SOUTH OF UKRAINE

His article deals with the help of international organizations starving province south of Ukraine in 1921-1923.

Keywords: *hunger, Gubkomdopgol, "Nansen Mission", "The mission of the ARA."*

В.П. КИРИЛЕНКО

**ПОМОЩЬ ГОЛОДАЮЩИМ В 1921-1923 ГГ.
НА ЮГЕ УКРАИНЫ**

В данной статье раскрывается проблема оказания помощи международными организациями голодающим губерниям юга Украины в 1921-1923 годах.

Ключевые слова: *голод, Губкомпомгол, «Миссия Нансена», «Миссия АРА».*